

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГІМНАЗІЙНІЙ ОСВІТІ (ПОЧАТОК ХІХ СТОЛІТТЯ – 1871 РІК)

Наталія Рибалко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розкрито нормативно-правові основи (статuti, навчальні плани) організації навчання іноземних мов у вітчизняній гімназійній освіті (початок ХІХ століття – 1871 рік). Виділено головні принципи навчання іноземних мов у гімназіях, розглянуто методичні поради та вказівки для вчителів іноземних мов. Проаналізовано основні позиції, затверджені статутами, стосовно розподілу навчальних годин на вивчення іноземних мов. Наведено ключові настанови для вчителів іноземних мов, що були затверджені на законодавчому рівні, з'ясовано провідні тенденції щодо організації навчання іноземних мов у гімназійній освіті в досліджуваній період.

Ключові слова:

навчання іноземних мов; гімназійна освіта; учнівська молодь.

Аннотация:

Рибалко Наталия. Нормативно-правовые основы и принципы организации обучения иностранным языкам в отечественном гимназическом образовании (начало ХІХ века – 1871 год).

В статье раскрыты нормативно-правовые основы (уставы, учебные планы) организации обучения иностранным языкам в отечественном гимназическом образовании (начало ХІХ века – 1871 год). Выделены основные принципы обучения иностранным языкам в гимназиях, рассмотрены методические советы и указания для учителей иностранных языков. Проанализированы основные позиции, утвержденные уставами о распределении учебных часов на изучение иностранных языков. Приведены ключевые установки для учителей иностранных языков, утвержденные на законодательном уровне; выяснены основные тенденции в системе организации обучения иностранным языкам в гимназическом образовании в исследуемый период.

Ключевые слова:

изучение иностранных языков; гимназическое образование; учащаяся молодежь.

Resume:

Rybalko Nataliia. Legal basis and principles of teaching foreign languages in the national gymnasium education (early ХІХ century – 1871)

The article reveals regulatory basis (statutes, curricula) of foreign languages teaching process in native gymnasium education (early ХІХ century – 1871). The author highlights the main principles of foreign languages teaching in gymnasia and considers methodical advice and instructions for the teachers of foreign languages. The article analyses the principal aspects passed by the statutes of the academic hours' distribution on foreign languages learning. The author describes legally confirmed key issues for the foreign language teachers and the main tendencies in the system of foreign languages teaching process organization in gymnasium education in the given period.

Key words:

foreign languages learning, gymnasium education, student youth.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі, коли встановлюється тісне співробітництво з різними країнами, перед системою освіти постає завдання організації ефективного навчання іноземних мов тих учнів, які прагнуть бути конкурентоспроможними. Ця проблема є досить важливою, оскільки серед сучасного покоління, що живе в мультикультурній спільноті, найпомітнішою є тенденція до кардинальних змін інформаційно-освітнього середовища іншомовної освіти. Сьогодні вона, з одного боку, забезпечена нормативно-правовою базою, теоретичними та методичними засадами навчання іноземних мов, практичними розробками педагогів-новаторів, а з іншого – процес організації навчання іноземних мов у середній ланці освіти характеризується недосконалістю. Лише в 2014 році на державному рівні було схвалено право учнів вивчати дві іноземних мови в школі, про що зазначено в Листі Міністерства освіти і науки України № 1/9-343 від 01. 07. 2014 р. «Про організацію навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах і вивчення базових дисциплін в основній школі» [6].

Для того, щоб зрозуміти окреслену вище тенденцію, слід проаналізувати історико-педагогічні засади цієї проблеми в різних часових вимірах, розглянути нормативні вимоги та принципи організації навчання іноземних мов у вітчизняній гімназійній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації навчання іноземних мов у гімназійній освіті в роботах педагогів і лінгвістів в історичній ретроспективі є недостатньо вивченою. Є лише поодинокі ґрунтовні дослідження цієї проблеми, серед яких праця С. Фатальчук [11], у якій на матеріалах Східноукраїнського регіону розкривається становлення й розвиток гімназійної освіти в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., і робота В. Химинець, М. Басараб [12], автори якої розкрили історичні аспекти роботи Ужгородської гімназії в 1613–2013 роках. Питанням організації навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах присвячено ряд статей і дисертаційних досліджень. Серед них на окрему увагу заслуговують роботи, що розкривають тенденції розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Угорської Республіки з середини ХІХ – до початку ХХІ ст. (Л. Гульпа) [4]; систему мовної освіти

в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (І. Мозгова) [7]; джерела вивчення іноземних мов в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття (Н. Гончаренко) [3] та ін.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на наявність ряду історичних праць, присвячених порушеній проблемі, немає досліджень, що, з погляду історії педагогіки, розкривають нормативно-правові основи та принципи організації навчання іноземних мов з початку XIX століття й до 1871 р. Саме тому ми вважаємо за потрібне проаналізувати основні законодавчі ініціативи того часу щодо організації навчання іноземних мов в історичній ретроспективі, виявити основні принципи цього процесу в тогочасній вітчизняній гімназійній освіті. Це і є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння сутності організації вивчення іноземних мов у вітчизняній гімназійній освіті початку XIX століття – 1871 р. розглянемо законодавчі документи, як були базовими в цей період. Упродовж визначеного періоду вітчизняні мислителі й педагоги розуміли об'єктивну потребу вивчення іноземних мов, які сприяли підвищенню рівня освіченості народу. У той час народна освіта зазнавала певних утисків з боку царського уряду. Це позначалося й на моральному стані вчителів, і на матеріальній базі шкіл того часу.

Розглядаючи історію гімназійної освіти, зокрема особливості організації навчання іноземних мов, насамперед зробимо кілька загальних зауважень.

По-перше, зі словом «гімназія» в досліджуваній період пов'язувалося поняття про такий навчальний заклад, який поряд із загальною освітою відіграв суттєву роль у підготовці учнів до вищої освіти в університетах. Класичні гімназії, як зазначав І. Альошинцев, були влаштовані за статутом 1828 року [1, с. 5–6].

По-друге, історія гімназійної освіти починається з XIX століття, оскільки у XVIII столітті освіта мала дещо інший характер: у першій половині століття були школи для освіти військових і духовенства, функціонували дворянські пансіони та інші види шкіл, до яких належали станові школи й школи професійні, що за своєю організацією не були загальноосвітніми. Лише в другій половині XVIII століття, як зазначається в історичних документах, становище народної освіти значно змінилося. Замість професійної спрямованості шкіл, у просвітництві наріжним каменем стало питання виховання людини-громадянина. Метою загальної освіти стало відкриття цілої мережі нових навчальних закладів, зокрема

нижніх (малі народні училища) і середніх (головні народні училища).

Так, у статуті від 5 серпня 1786 р. зазначається, що виховання юнацтва було в усіх освічених народів настільки шанованим, що його вважали єдиним засобом для утвердження блага в громадянському суспільстві. Основні позиції, що утверджував цей статут, полягали в такому: чітке слідування меті виховання, а саме – розуміння Творця і Його святих законів, засвоєння правил непохитної вірності Государеві, плекання істинної любові до Батьківщини та своїх співгромадян. Сам процес виховання, як було передбачено статутом, мав просвіщати розум людини, прикрашати її душу, схилати її волю до добрих учинків, слугувати керівництвом до добродесного життя в суспільстві тощо [9, с. 646].

Про організацію навчання іноземних мов йдеться в другому розділі статуту «Про мови іноземні при Головних народних училищах», у пунктах 11-13. У них зазначається, що, крім вивчення російської мови як природної, у всіх головних народних училищах мають викладатися основи латини для тих, хто прагне продовжувати своє навчання у вищих училищах, до яких належать, згідно зі статутом, гімназії або університети. Також статутом передбачалося вивчення ще тієї іноземної мови, яка була місцевою в сусідньому намісництві (прим. – адміністративно-територіальній одиниці), де розташовувалося головне училище. Вважалося, що це буде більш корисним для громадянського виховання. Для того, щоб навчання іноземних мов було ґрунтовним, статутом було закріплено, що викладання їх мало розпочинатися в першому розряді головного народного училища. Продовження навчання в наступних класах мало відбуватися поступово, згідно з методичними правилами для вчителів іноземних мов.

Ці правила вважалися ключовими, їх мали дотримуватися всі вчителі. Крім цих правил, учителі іноземних мов мали керуватися правилами початкового навчання російської мови. Рекомендувалося зберігати такий же спосіб навчання, як і в нижніх класах народних училищ і при цьому стежити за тим, щоб при вимові двогласних і складних звуків учні вимовляли їх зливо. Ці звуки пропонувалося вимовляти згідно з їх природним звучанням і не вимовляти роздільно, як під час читання. Припускалося, що цей метод є значно легшим для учнів, і особливо для тих, хто тільки починає вчити іноземну мову. Пропонувалося, щоб ті звуки (застар. – дзвони), яких немає в рідній мові або вимова й наголоси яких відрізняються від неї, з самого початку навчання точно і ясно показувалися. Такі звуки й слова вчитель записував на чорній дошці й примушував учнів неодноразово повторювати

їх, точно наслідуючи його вимову й ретельно виправляючи помилки учнів, щоб привчити їх до чистої вимови [9, с. 659].

Для вивчення іноземних мов статут пропонував такі книги, як буквар, «Видовища Всесвіту», граматики, прописи іноземними мовами, словники [9, с. 648]. Зауважимо, що з шести вчителів у головному училищі один учитель мав викладати іноземні мови. Статутом на навчання іноземних мов відводилося 18 годин на тиждень. Якщо порівнювати кількість навчальних годин з іншими навчальними предметами, то, наприклад, загальна та всеросійська історія, загальна та всеросійська географія і природнича історія викладалася разом лише 23 години на тиждень. Отже, можна дійти висновку, що на навчання іноземних мов, порівняно з іншими предметами, відводилася достатня кількість годин. Варто звернути увагу й на те, що в малих народних училищах іноземні мови не вивчалися зовсім, що також було відображено в цьому статуті.

Учитися читати іноземними мовами пропонувалося за книгою «Видовища Всесвіту». У правилах зазначалося, що насамперед учнів необхідно змусити прочитати першу статтю кілька разів для вправлення тільки в читанні. Наступний крок – вивчення слів. При вивченні слів учитель мав ставити питання іноземною мовою: «Що тут зображено?». Учні, так само, повинні були відповідати іноземною мовою. Отже, переклад слів, часте повторення й написання на дошці речень уважалися основними методами навчання іноземних мов. Після прочитання всієї статті вчитель повинен був ставити іноземною мовою питання про предмет, що вивчався. Читаючи текст, учитель не мав можливості привносити до тексту щось своє, оскільки, як зазначалося в правилах, зайві речення обтяжують пам'ять учнів, а деякі вчителі, що не володіють майстерністю, роблять іноді помилкові зауваження. У правилах наголошувалося на тому, що вчитель мав поводитися пристойно, не робити смішних рухів тілом (наприклад, не показувати, як літають птахи; не наслідувати голоси птахів і звірів, оскільки це викликає в учнів сміх і розосереджує їхню увагу тощо). Таким чином, учителям слід було починати в 1-му класі читати книгу, а у 2-му – примушувати учнів при читанні писати іноземною мовою в прописах. У тому разі, якщо учні досягають успіхів у читанні, то вчителів (на його власний розсуд) дозволялося починати пояснювати дітям частини мови під час читання. Передбачалося, що спочатку вчитель ознайомлюватиме учнів з іменниками (без подальших граматичних визначень) на прикладах, показуючи їм тільки ті, які дійсно наявні в прочитаній статті або ж

записані на дошці. При цьому необхідно було сказати, що іменник означає особу або річ, про що можна було дізнатися за допомогою запитань: хто? або що це? Рекомендувалося також питати учнів разом або кожного окремо, чи знають вони якісь іменники з тієї мови, яка їм викладалася раніше. Так само передбачалося вивчати прикметники, а тільки потім – дієслова. Займенники, прийменники, прислівники та інші частини мови пропонувалося вивчати поступово в процесі читання й перекладу. У разі, коли учень виявляв безвідповідальність, його потрібно було змушувати, відповідно до правил, самостійно читати й спеціально перевіряти його зошит (учитель, згідно з правилами, мав перевіряти зошити щотижня). Також правилами закріплювалася необхідність користування на уроках і алфавітними, й етимологічними словниками, для чого слід було учнів «змушувати при словесному перекладі заданої на дошці статті, шукати в Словниках слова, що є невідомими для учнів, показуючи їм прості вони, чи складні...» [9, с. 662].

Таке чотирирічне навчання іноземних мов у головних народних училищах не відповідало необхідному рівню мовної підготовки в гімназії, тому в гімназії процес організації іноземних мов був досить важким для вчителів.

8 грудня 1828 було затверджено Статут, у якому навчальні заклади поділялися на три типи: початкові або парафіяльні училища; повітові училища; гімназії [10, с. 1099]. Гімназіями, згідно зі Статутом, опікувалися університети. Найголовнішою метою гімназій було «надання засобів для пристойного виховання дітей дворян і чиновників». Після закінчення гімназії учні мали право вступати до університету. Вчителі в гімназії призначалися університетом, а іноземні мови (латинська, німецька та французька) які викладалася, затверджувалися статутом. Цим документом також затверджувалися два типи гімназій: ті, у яких вивчалася грецька мова й ті, у яких вона не вивчалася. У тих областях, де російська мова не була місцевою, призначався вчитель для її викладання замість французької або німецької. У гімназії в той час учні навчалися сім років, а сам урок тривав 1,5 години. У навчанні іноземних мов, згідно з навчальними планами, переважна кількість годин відводилася на вивчення латинської мови. Так, латинську мову вивчали 39 годин, грецьку мову – 30 годин, а дві новітні іноземні мови – німецьку й французьку – усього 27 годин. При цьому німецьку мову починали викладати з першого класу, а французьку – з четвертого. У тих гімназіях, де грецька мова не викладалася, на вивчення латинської мови відводилося 39 годин, німецької – 27 годин, французької –

18 годин. Викладати французьку мову, як і в першому типі гімназій, починали з четвертого класу, згідно з навчальним планом, затвердженим статутом [10, с. 220].

Зазначимо, що в організації навчання іноземних мов навчальна література посідала особливе місце. Серед вітчизняних дитячих книг того часу привертає до себе увагу цікава ілюстрована абетка «Повна азбука російська, латинська, грецька, німецька і французька» [8]. Загалом у той період ілюстрованих абеток для вивчення іноземних мов друкувалося небагато. Витончений шрифт, різноманітні елементи оформлення – абетка була створена не тільки для вивчення іноземних мов, а й щоб сприяти розвитку естетичного смаку. На кожній сторінці абетки були розташовані букви алфавіту (російського, грецького, латинського, французького й німецького), а майже на кожній сторінці – ілюстрації до предмета вивчення. В абетці також містилися важливі слова для учнів: «Господи, благослови!», а також Десять заповідей, молитва «Отче наш» усіма мовами абетки. Такі необхідні початкові знання вважалися достатніми за обсягом для учнів, які тільки-но розпочинають вивчати ці мови [8]. Цей принцип порівняльного вивчення мов у XIX столітті був досить поширеним. Абетки в той час видавалися в університетських друкарнях, і самі професори брали участь у їх складанні. Також для вивчення іноземних мов друкувалися тримовні розмовники, які використовувалися як у школах, так і в гімназіях.

Наступні документи – оновлений Статут гімназій і Статут училищ повітового й парафіяльного відомства – змінили процес організації навчання іноземних мов. Перед його ухваленням, за свідченням І. Альошинцева, імператор Микола I висловив свою особливу думку щодо вивчення грецької мови. Це знайшло відображення в навчальних планах 1849-1852 рр.: з багатьох гімназій були зовсім усунені грецька й латинська мови. При цьому історик зазначав, що кількість гімназій через це не скоротилася, оскільки без стародавніх мов гімназії залишалися загальноосвітніми школами. Отже, у гімназіях і середніх загальноосвітніх державних школах класичні мови викладалися абсолютно однаково [1, с. 7–12].

Історик Ш. Ганелін [2, с. 12], вивчаючи особливості середньої школи в Росії другої половини XIX ст., зазначав, що в 1856 році Вчений комітет головного управління училищ отримав доручення від Міністерства народної освіти переглянути статут гімназій і училищ повітового й парафіяльного відомства (від 1828 р.) і скласти проект нового статуту, який відображав би сучасні погляди на навчання й виховання молоді. У 1860 році проект було

закінчено й винесено на обговорення. Згідно з цим проектом, молодь у гімназії повинна була навчатися вже не сім, а вісім років, з яких три останні – на одному з двох відділень – філологічному або природничо-математичному. При цьому кількість годин на вивчення іноземних мов у гімназії філологічного профілю (нормальній гімназії) розподілялася так: вивчення латинської мови – 30 годин, грецької мови – 21 година, німецької та французької мов – по 28 годин [2, с. 13]. Навчальним планом гімназії з природничо-математичним нахилом (реальної гімназії) на вивчення латинської мови відводилося 23 години, грецької мови – 1 година, німецької та французької мов – по 30 годин [2, с. 13]. Однак такі навчальні плани, за свідченням педагогів того часу, були переважані, й учні після закінчення гімназії не могли зрозуміти, який їм потрібно обрати курс університету. У 1862 році після широкого обговорення проекту для гімназій були розроблені інші навчальні плани, і разом з тим, гімназії були розділені на два типи – філологічні та реальні. Загальну кількість годин було скорочено, що означалося й на кількості годин для навчання іноземних мов. Так, для філологічної гімназії вивчення латинської мови становило 24 години, грецької – 22 години, німецької – 12 годин, французької – 8 годин [2, с. 18]. Навчальний план реальної гімназії передбачав такий розподіл годин з навчання іноземних мов: латинська мова – 18 годин, німецька – 12 годин, французька – 8 годин. На вивчення грецької мови, згідно з планом, не було виділено жодної години, і ця мова, отже, була зовсім вилучена з навчальних планів реальної гімназії [2, с. 18].

Однак і така організація навчання не відповідала прогресивним вимогам суспільства того часу. Наприклад, К. Ушинський різко критикував класичну школу й уважав, що перебільшувати значення стародавніх мов в історії людської культури немає ніяких підстав [2, с. 23].

19 листопада 1864 р. після численних суперечок, предметом яких було вивчення стародавніх мов у гімназіях, вийшов новий статут, згідно з яким було визначено три типи гімназій: класична гімназія з двома стародавніми мовами; класична гімназія з однією латинською мовою; реальна гімназія без вивчення стародавніх мов. У гімназіях останнього типу викладання мов регламентувалося оновленим навчальним планом. Так, у гімназіях першого типу на вивчення латинської мови відводилося 34 години, грецької мови – 24 години, німецької або французької мови – 19 годин. У гімназії другого типу вивчення латинської мови становило 39 годин, німецької та французької

мов – 38 годин. У гімназіях третього типу на вивчення німецької та французької мов відводилося 46 годин [2, с. 32]. Зазначимо, що в гімназіях першого типу, де навчали обох стародавніх мов, планувалося вивчення або німецької, або французької мови, тоді як у всіх інших типах гімназій учні вивчали і французьку, і німецьку мови. Отже, як переконаємося, з самого початку розвитку гімназійної освіти організаційні процеси навчання іноземних мов зазнавали численних змін.

Законодавчі документи від 1871 р. суттєво змінили систему освіти, зокрема й організацію навчання іноземних мов. Єдиним типом загальноосвітнього середнього навчального закладу, як про це свідчать історико-педагогічні праці (І. Альошинцев, І. Єзерський, С. Фатальчук та ін.), з 1871 року стала класична гімназія, яка згодом набула статусу державної елітарної школи [1, с. 303; 5; 11]. У ній стародавні мови, як і математика, були головними предметами. Інші предмети, серед яких історія та географія, виконували більше розвивальну функцію. Так, наприклад, у роботі І. Альошинцева наведено навчальний план, де іноземним мовам відводилася велика кількість годин, а саме: латинська мова вивчалася 8 годин у 1-му класі, що становило найбільшу кількість годин серед навчальних предметів, і навіть російській мові з церковнослов'янською було відведено вдвічі менше – 4 години. У другому класі латинську мову слід було вивчати 7 годин, у третьому та четвертому – 5 годин. У п'ятому, шостому та сьомому класах гімназії латинська мова вивчалася по 6 годин. Грецька мова вивчалася з третього класу (5 годин), у четвертому, п'ятому та шостому класі на її вивчення відводилося по 6 годин, а в сьомому класі – 7 годин. Французьку або німецьку мову вивчали з другого класу до шостого по 3 години, тоді як у сьомому класі на ці новітні іноземні мови було відведено вже 2 години. Отже, на вивчення латинської мови в гімназіях, згідно з планами, що були затверджені в 1871 році, відводилася найбільша кількість годин – 43. Грецьку мову вивчали в кількості 30 годин, французьку або німецьку – 17 годин, тоді як на вивчення російської мови з церковнослов'янською було відведено всього 22 години [1, с. 302]. Як переконаємося, вивченню стародавніх і нових іноземних мов в оновлених навчальних планах гімназій приділялася велика увага.

Також у цьому статуті були запропоновані нові організаційно-методичні настанови щодо роботи вчителів іноземних мов, які до цього жоден інший документ не містив. Учні під керівництвом учителів повинні були більш ретельно вправлятися в письмових роботах, за що самі вчителі мали змогу отримувати особливі винагороди. Як зазначав І. Ганелін, увага до письмових робіт мала головним наслідком «обтяження учнів нікчемними „extemporalia” – латинськими та грецькими перекладами з російської мови, що завдавало нескінченних мук учням» [2, с. 54].

Висновки. З огляду на викладений вище матеріал, можна визначити нормативно-правові основи (статуту, правила для вчителів, навчальні плани) та певні принципи навчання іноземних мов у гімназіях упродовж досліджуваного періоду. Серед принципів, які були виділені нами на підставі опрацювання нормативно-правових та історико-педагогічних джерел, у цей період домінували такі: адміністративно-територіальний принцип, згідно з яким вивчення іноземних мов допомагало розвитку спілкування з людьми сусідніх губерній для побудови громадянського суспільства; принцип навчання іноземних мов з урахуванням потреб учнів у подальшій освіті; принцип поступовості та наступності в навчанні іноземних мов; принцип єдиного підходу до вивчення стародавніх і новітніх іноземних мов; порівняльний принцип навчання іноземних мов; принцип примусового читання іноземних статей, вправлення в іноземних прописах тощо. Крім того, у досліджуваній період можна виділити такі тенденції в організації навчання іноземних мов: у класичних гімназіях перевага надавалася вивченню латинської мови, навчальних годин для якої завжди було більше, ніж для інших навчальних предметів; грецька мова поступово втрачала своє значення, а в реальних гімназіях згодом була зовсім вилучена; серед новітніх іноземних мов – французької та німецької – перевага у вивченні поступово надавалася німецькій як за кількістю навчальних годин, так і за початком її викладання в класичній і реальній гімназіях.

Перспективи дослідження. Нормативно-правові основи й принципи організації навчання іноземних мов у вітчизняній гімназійній освіті, визначені нами в дослідженні, дадуть можливість надалі глибше вивчити особливості перебігу цього процесу на зламі століть – у 1871-1917 роках.

Список використаних джерел

1. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век): монография / И. А. Алешинцев. – СПб. : Изд. О. Богдановой, 1912. – 361 с.

References

1. Aleshintsev, I. A. (1912). *History of gymnasial education in Russia (XVIII and XIX century)*. SPb: O. Bogdanova Press. [in Russian]

2. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Ш. И. Ганелин. – М. : Изд-во «Учпедгиз», 1950. – 278 с.
3. Гончаренко Н. До джерел вивчення іноземних мов в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Н. Гончаренко // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 1. – С. 96–103.
4. Гульпа Л. Ю. Тенденції розвитку іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Угорської Республіки : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Ю. Гульпа; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
5. Езерский И. К вопросу о реформе гимназий / И. Езерский // Русская школа. – 1900. – № 12. – С. 107–113.
6. Лист Міністерства № 1/9-343 від 01.07.2014 «Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах і вивчення базових дисциплін в основній школі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/normativno-pravova-baza/> [in Ukrainian]
7. Мозгова І. І. Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. XVI – поч. XIX ст.) / І. І. Мозгова. – Суми : Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 2004. – 55 с.
8. Полная азбука русская, латинская, греческая, немецкая и французская (с присовокуплением всех правил для произношения в сих языках). – М. : Университетская типография, 1840. – 30 с.
9. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. Том XXII. 1784 – 1788 гг. / Сост. М. М. Сперанский. – СПб. : Изд-во: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1174 с.
10. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. Том III. 1828 г. СПб.: Изд-во: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1648 с.
11. Фатальчук С. Д. Становлення та розвиток гімназійної освіти Східноукраїнського регіону (друга половина XIX – початок XX століття): монографія / С. Д. Фатальчук. – Слов'янськ : Вид. Б. І. Маторин, 2010. – 206 с.
12. Химинець В. Історія Ужгородської гімназії (1613-2013): монографія / В. Химинець, М. Басараб. – Ужгород : Карпати, 2013. – 272 с.
2. Ganelin, Sh.I. (1950). *Essays on history of high school in Russia in the second half of the XIX century*. Moscow: Uchpedgiz. [in Russian]
3. Goncharenko, N. (2012). To sources of learning foreign languages in Ukraine (second half of the 19th – early 20th century). *Historical and pedagogical almanac*. Issue 1, p.p. 96–103. [in Ukrainian].
4. Hul'pa, L. Yu. (2007). *Trends in foreign language education development in secondary schools of Hungary*. Abstract of thesis for the degree of Doctor of pedagogical sciences. Specialty 13.00.01. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
5. Ezerskii, I. (1900). To the question of gymnasiums reforming. *Russkaia shkola*, 12, p.p. 107–113. [in Russian].
6. *Letter of the Ministry № 1 / 9-343 from 01.07. 2014. (2014). On organization of educational process in comprehensive schools and basic subjects study in secondary school*. Retrieved from: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/normativno-pravova-baza/> [in Ukrainian]
7. Mozhova, I.I. (2004). *Foreign languages in Ostroh colleges, brotherhood schools and Kyiv-Mohyla Academy (late 16th – early 19th century)*. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. [in Ukrainian].
8. *The full alphabet of Russian, Latin, Greek, German and French (supplemented by all pronunciation rules in these languages)*. (1840). Moscow: University printing house. [in Russian].
9. *Speranskii, M. M. (1830). Complete collection of laws of the Russian Empire. The first collection. Volume XXII. 1784 – 1788*. SPb: Tipografiia II Otdeleniia Sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii. [in Russian].
10. *Speranskii, M. M. (1830). Complete collection of laws of the Russian Empire. The second collection. Volume III. 1828*. SPb: Tipografiya II Otdeleniia Sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii. [in Russian].
11. Fatal'chuk, S. D. (2010). *Formation and development of gymnasium education in East Ukrainian region (second half of the 19th – early 20th century)*. Slovians'k: B. I. Matorin Press. [in Ukrainian].
12. Khymynets', V. (2013). *History of Uzhgorod Gymnasium (1613-2013)*. Uzhgorod: "Karpaty" Press. [in Ukrainian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Рибалко Наталія Миколаївна

surok1974@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,

Запорізька обл., 72312, Україна

doi: dx.doi.org/10.1515/151276

Матеріал надійшов до редакції 30.11.2015 р.

Прийнято до друку 15.12.2015 р.